

V Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya

ACTES. VOLUM I

MONOGRÀFIC: LA CIUTAT

Barcelona, 22-25 de maig de 2014

**Ajuntament
de Barcelona**

EL CARRER ENRAJOLAT DE TARRAGONA (TARRAGONÈS). DEL *VISORIUM* ROMÀ A LES FASES MEDIEVALS (SEGLES XII-XV)

Jordi Vilà*, Imma Teixell**, Sergi Navarro***, Enric Vilalta****

INTRODUCCIÓ

El carrer Enrajolat de Tarragona s'ubica a la Part Alta de la ciutat, dins del conjunt històric, i discorre per sobre d'una part de les estructures que suporten la graderia septentrional del circ romà de Tàrraco, edifici que delimitava i tancava el gran complex provincial conegut com a *Concilium Provinciae Hispania Citerioris*.

La nova urbanització del carrer i els treballs arqueològics que se'n van derivar, portats a terme entre els anys 2011 i 2012,¹ van permetre impermeabilitzar i sanejar les voltes romanes per assegurar-ne la preservació. D'aquesta manera, la intervenció arqueològica ens ha permès obtenir un més gran coneixement d'aquesta zona de la ciutat de Tarragona en l'àmbit arqueològic, tant pel que fa al funcionament i a l'estructura arquitectònica de l'edifici circense d'època imperial (segle I dC) com a les diverses remodelacions i reocupacions en època medieval i moderna.

UNA ZONA DE PAS EN ÈPOCA MEDIEVAL. LA FOSSILITZACIÓ DEL *VISORIUM* ROMÀ

Si ens centrem en el període medieval, la ciutat de Tarragona va quedar reclosa a l'interior de les dues terrasses superiors que conformaven el gran complex provincial de Tàrraco (el recinte de culte i la plaça de Representació). Al segle XII, el sector o flanc meridional de la ciutat quedava tancat per l'anomenat, en els textos medievals, "Mur Vell", línia de muralla que es

fonamentava directament al damunt del mur de carreus que delimitava meridionalment la plaça de Representació i que enllaçava, en línia recta, el castell de Robert d'Aguiló (la torre del Pretori) amb el castell del bisbe de Vic (torre de l'Antiga Audiència, estructura simètrica a l'anterior). En aquesta època, la zona que actualment ocupa el carrer Enrajolat quedava situada extramurs de la ciutat medieval i era coneguda com "el Corral", una àrea poc poblada i destinada principalment a activitats industrials i comercials, amb la utilització de l'antiga *arena* del circ per fer-hi tot tipus de fires i mercats. Al llarg del segle XIII aquesta zona continuà formant part del sector extramurs i no serà fins a la segona meitat del segle XIV (any 1368), en un context de conflictes i guerra amb Castella, quan amb la construcció d'una nova línia defensiva coneguda com "la Muralleta", muralla que aprofita i tapia les arcades de la façana meridional del Circ, aquesta zona quedarà inclosa intramurs i passarà a formar part del tram urbà de la ciutat.

Serà a partir d'aquest moment quan tot aquest espai quedarà inclòs intramurs, i serà la zona que actualment ocupa el carrer Enrajolat coneguda com el barri o sector de la corderia per la presència, en aquest lloc, dels tallers dels soguers, espardenyers i esparters, denominació que ja trobem documentada en alguns manuscrits de principis del segle XV. En aquest sentit, tant l'any 1409 com l'any 1428 trobem clarament registrat el carrer de la corderia, tot i que s'explica que només hi havia cases en un dels seus costats, ja que l'altre estava ocupat per les cases del carrer de la Nau (SALVAT 1961, 189). Aquesta nomenclatura la troba-

* Arqueòleg. jordivilallorach@gmail.com

** Ajuntament de Tarragona – ICAC. iteixell@tarragona.cat

*** Arqueòleg. sergi.navarro.just@gmail.com

**** ABSIS. Patrimoni Cultural. absispc@gmail.com

1. Aquesta intervenció arqueològica va estar promoguda per l'Ajuntament de Tarragona i l'Institut Català del Sòl (INCASÒL).

rem documentada en els textos i perviurà fins a finals del segle XVI.

En relació amb totes aquestes evidències documentals, un dels elements més destacats de la nostra intervenció és la gran quantitat de pavimentacions d'època medieval que s'hi han documentat -un total de sis- que estem convençuts que es poden agrupar en dos moments d'ocupació clarament diferenciats. En aquest sentit, un primer moment d'ocupació estaria representat pels nivells d'ús UE 2038, 2039, 2040 i 2041; es tracta de diverses pavimentacions fetes amb una tècnica constructiva a base de graves molt compactades i presència de petites partícules de calç i alguns còdols per donar-li més consistència (figura 1). Aquestes pavimentacions es troben superposades entre si amb una diferència de cota que no sobrepassava, en cap cas, els 30 cm de profunditat entre el nivell superior i el més inferior (les cotes oscil·len entre els 55,98 i els 55,70 m.s.n.m. al seu extrem més occidental, mentre que al costat oriental oposat aquestes varien entre els 56,13 i els 55,90 m.s.n.m.). Pel que fa al seu estat de conservació, si bé el nivell superior es trobava en un estat molt més fragmentari, que es localitza en petites franges que no sobrepassen els 2 metres de llargada i que no

Figura 1. Detall de les pavimentacions del carrer medieval (segles XIII-XV) (Foto: Jordi Vilà).

acaben d'estar connectades entre si, l'estat de preservació de la resta de nivells és molt bo, ja que es documenten de manera uniforme al llarg de tot el carrer en una extensa franja que presenta unes dimensions aproximades d'uns 3 metres d'amplada i una llargada que oscil·la entre els 20 metres (UE 2039) i els 35 metres (UE 2041). Tots aquests aspectes, així com la impermeabilització de les seves superfícies, ens porten a interpretar aquestes pavimentacions com una sèrie de successives reformes d'una mateixa zona de pas oberta, molt possiblement una via o carrer. En aquest sentit, també s'han de tenir en compte les acotacions abans esmentades, ja que ens indiquen un lleuger desnivell en direcció est-oest d'aquestes pavimentacions, desnivell predeterminat en el moment de la seva construcció per tal de facilitar la circulació i evacuació de les aigües (tant residuals com pluvials) en aquesta via.

Tenint en compte tots aquests elements, creiem que es tracta de successives reformes d'un mateix carrer tant per la poca diferència de cota entre els diversos nivells d'ús com pel material ceràmic que s'hi troba associat, un conjunt ceràmic força homogeni comprès entre els segles XII i XV (es detalla a l'apartat següent). A més a més, com a complement d'aquest conjunt ceràmic, a la pavimentació superior més moderna es va poder recuperar una moneda en molt bon estat de conservació, concretament es tracta d'un diner del rei Jaume I (1213 – 1276), element que ens permet poder precisar encara més la seva cronologia en un moment posterior al segle XIII. Si tenim en compte totes aquestes dades, creiem que és força plausible poder relacionar aquestes noves evidències arqueològiques amb les referències documentals abans esmentades sobre el carrer de la corderia.

A una cota lleugerament inferior, però encara dins aquest horitzó cronològic medieval, es van poder documentar dues pavimentacions més que no tenen res a veure amb les anteriorment descrites. En aquest cas, en primer lloc es tracta de dos nivells d'ús amb una composició constructiva totalment diferent de les pavimentacions descrites. Per una banda, es localitza un nivell d'argila molt compactada amb presència esporàdica de partícules de calç i graves que li confereixen una gran consistència, amb una cota que oscil·la entre els 55,83 i els 55,62 m.s.n.m. segons els punts; cal esmentar que en un dels seus extrems presenta una petita capa de graves molt compactades que hem interpretat com una petita reforma constructiva en un tram on aquest paviment es trobava força deteriorat. Per altra banda, ens trobem amb un paviment amb una tècnica constructiva més grollera, no tan acurada, bàsicament format per còdols i pedres petites amb presència d'algun fragment de marbre i restes abundants de mate-

rial constructiu tardà, sobretot tègules. En ambdós casos, i a diferència de les pavimentacions superiors, presenten un gruix força considerable que oscil·la entre els 10 i els 12 cm. Aquestes dues pavimentacions estan separades per un nivell intermedi amb presència de moltes escòries de ferro i restes abundants de material constructiu tardà (especialment, tègules i ímbrex), que es pot interpretar o bé com un rebliment constructiu o bé com una preparació constructiva per al nivell d'ús superior. És important destacar que aquest nivell també ens ha proporcionat un dinar de l'època del rei Jaume I (1213 – 1276).

Tant la seva composició i tècnica constructiva com, sobretot, la seva extensió al llarg de bona part del carrer Enrajolat, en una franja estreta i allargada, ens porta a interpretar aquests nivells novament com a zones de pas, tot i que a diferència dels nivells anteriors ara estariem parlant de zones de pas diferenciades i no de successives reformes d'una mateixa via. Si bé en aquest cas també es pot observar un lleuger desnivell en direcció est-oest, aquest no sembla tan accentuat. En aquest punt és important recordar la presència del dinar del rei Jaume I en el nivell que separa ambdues pavimentacions i que actua de preparació constructiva del superior, ja que ens està marcant el pas o transició entre els dos moments d'ocupació d'aquest espai en època medieval. Si bé una de les dues pavimentacions continua presentant una cronologia posterior al segle XIII, el nivell d'ús inferior presenta una cronologia lleugerament anterior que es podria ubicar cap al segle XIII (figura 2) (el conjunt ceràmic es detalla a l'apartat següent).

La resta de nivells documentats que pertanyen a aquest període medieval corresponen o bé a importants nivells de rebliment o bé a retalls antròpics indeterminats i sense una funcionalitat aparent, distribuïts aleatòriament al llarg del carrer, si bé tots estan caracteritzats per la presència d'una gran quantitat de materials ceràmics abocats, així com també per un gran nombre de restes òssies d'ovicaprins. Aquest fet ens pot indicar la presència propera d'una zona destinada o habilitada a la matança i esquarterament d'animals. També es molt destacable la quantitat d'escòries de ferro localitzades. Aquest fet, associat a la presència i localització de diversos ossos de vaca -amb les seves cares allisades i aplanades i amb diverses marques incises en la seva superfície que s'han interpretat com a possibles marques de ferrer, ja que es coneixen exemples de la utilització d'aquest tipus d'ossos com a encluses de ferrer per dentar les falçs (Esteban, 2005)-, ens pot fer pensar en la presència d'algun tipus d'activitat industrial propera relacionada amb el treball i la metal·lúrgia del ferro, activitat que molt probablement es portava a terme al carrer del Ferrers, sobretot si tenim en compte la seva

Figura 2. Pavimentació corresponent a una zona oberta de circulació d'època medieval, segle XIII (Foto: Jordi Vilà).

nomenclatura (carrer adjacent i contigu a la nostra intervenció). Si tenim en compte tots aquests elements, la composició d'aquests nivells de rebliment medievals localitzats al carrer Enrajolat és molt semblant a la que es va documentar en la intervenció arqueològica precedent a l'interior de la volta llarga, just a sota de l'actual carrer Enrajolat (Piñol 2000a, 93).

El repertori ceràmic del període medieval

Tal com ja hem comentat a l'apartat anterior, aquestes successives pavimentacions que corresponen al període medieval es poden agrupar en dos moments d'ocupació clarament diferenciats: un primer moment d'ocupació posterior al segle XIII, en època baix medieval i comprès segurament entre els segles XIV i XV, i un segon moment d'ocupació lleugerament anterior i que es pot ubicar a l'entorn o en el transcurs del segle XIII. Si bé un dels elements principals que ens permeten precisar aquestes diferències cronològiques són els diversos diners de l'època del rei Jaume I, serà la gran quantitat de material ceràmic exhumat el que ens aporta el volum més significatiu de dades respecte a aquest període medieval.

Si ens centrem en el primer moment d'ocupació, període baix medieval posterior al segle XIII i comprès entre els segles XIV i XV, cal dir que es tracta del moment en el qual tot aquest espai es defineix clarament com un carrer o zona de pas, concretament una via ubicada intramurs de la ciutat. El volum de materials ceràmics que conformen els nivells de preparació i rebliment d'aquesta via medieval suposen més de les tres quartes parts dels elements documentats en el transcurs de la nostra intervenció, de manera que ens descriuen un horitzó cronològic molt ben documentat i amb una gran profusió de recipients i serveis. En aquest sen-

tit, els instruments més repetitius i que apareixen més ben documentats són els serveis de cocció i preparació alimentaris com són per exemple les olles, les cassoles, les tapadores i, especialment, els gibrells.

En el cas de les olles, que presenten una clara tendència evolutiva des dels models baiximperial i alt medieval, mostren una diversificació en el cas de les vores de les peces, però conserven el seu característic perfil globular. En aquest sentit, les formes o produccions en ceràmica grollera reduïda alt medieval evolucionaran cap a formes en vidrat verd del tipus de perfil en S, de llavi triangular amb ressalt, de llavi exvasat o de llavi triangular, entre les peces més representatives. El mateix procés s'observarà en els casos de les cassoles i les tapadores, on les mateixes formes alt medievals apareixeran en produccions vidrades de tipus verd.

Així mateix, és important assenyalar la ingent quantitat de gibrells de tipus vidrat melat i vora desenvolupada penjant que s'han pogut documentar. Tots aquests elements són uns clars exponents de la vaixella de tipus domèstic més representativa dels segles XII i XIII. A posteriori, en el transcurs del segle XIV, aquest mateix repertori de vaixella domèstica el trobarem representat en produccions vidrades, sobretot en verd, melat i marró. Juntament amb els esmentats serveis domèstics, també apareixen els primers exemples de ceràmica esmaltada en blanc i manganès, sobretot bols, servidores i escudelles, peces que es poden situar a l'entorn del segle XIII. A partir del segle XIV, els elements més característics són els serveis en ceràmica esmaltada en verd i manganès, sobretot representats per bols, plats i servidores amb decoració figurada i amb la vora decorada en sanefa, peces típiques de la segona meitat d'aquesta centúria. Així mateix, també s'han documentat produccions en ceràmica de blau català, representades per escudelles amb decoració esquemàtica, peces que ens introdueixen de ple en el segle XV (figura 3).

El segon moment d'ocupació dins d'aquest període medieval, representat per la pavimentació documentada a una cota més inferior, ha aportat una gran quantitat de ceràmica comuna sense revestir amb exemples molt variats dins el repertori de la vaixella domèstica, si bé en aquest cas la presència de produccions vidrades és molt escassa per no dir pràcticament residual. A més a més, en aquests nivells es documenten diversos exemples de produccions ceràmiques andalusines, elements que resulten residuals si tenim en compte el volum total de material ceràmic recuperat, però que són força significatius. En aquest sentit, es poden destacar diverses vores de gibrell, alguna amb una decoració a base d'incisions obliqües a la panxa, peces amb una cronologia àmplia compresa entre els

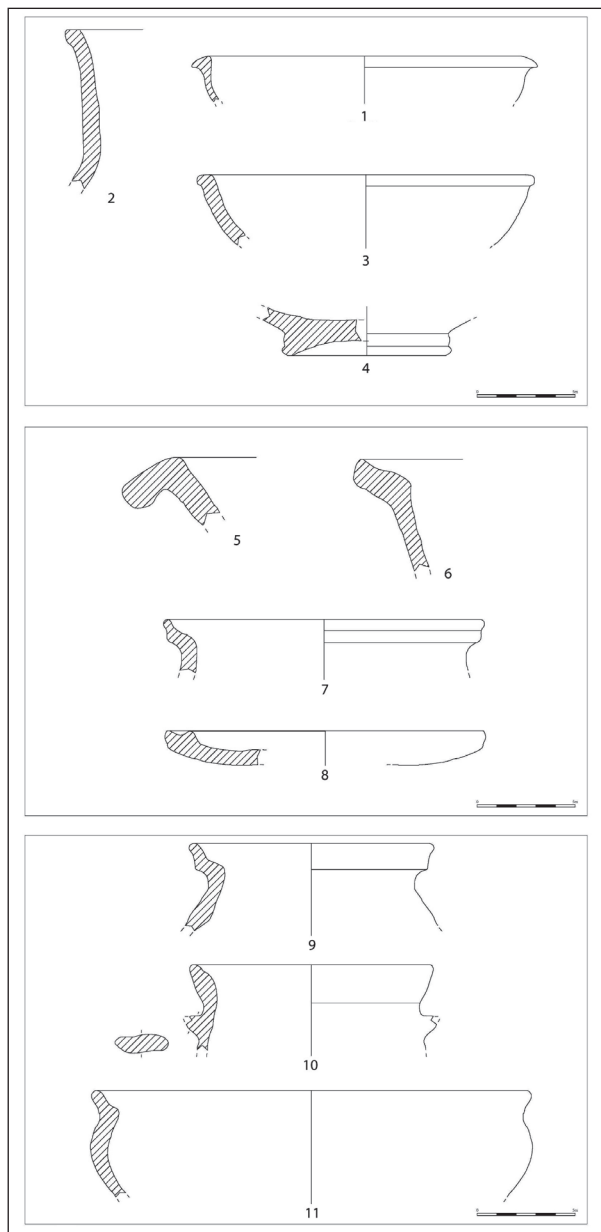

Figura 3. Làmina de ceràmica medieval, segles XIII-XV. Vidrada verda: 1, safà; 5, plat; 6, gibrell; 7, cassola amb ressalt. Esmaltada en manganès: 3-4, safà. Grollera reduïda: 9, olla amb ressalt; 10, olla recta amb ressalt; 11, cassola baixa. Sense revestir: 2, gerra. (Autor: Absis. Patrimoni Cultural).

segles XI i XIII, així com també alguna vora de gerra que presenta una decoració a base de pintura a l'òxid de ferro. També són nombrosos els exemples de safes: s'han documentat algunes produccions vidrades en melat amb una decoració en manganès a l'interior, sovint amb els perfils trencats per una carena, produccions que podríem trobar fins i tot al segle X, però que són més característiques al segle XI a la plaça de Sant Jaume de Tortosa (*Catalunya Romànica* 1997, 159-164) o al segle XII a la ciutat de Lleida (GALLART I

GARCÉS 1987, 640, 644). També tenim documentades algunes safes vidrades en verd, característiques ja del segle XIII, tot i que en alguns punts, per exemple a la ciutat de Tortosa, les podem trobar en contextos de segle XII. Finalment, podem mencionar algunes safes vidrades en verd turquesa, peces que no són tan comunes, però que podrien presentar una cronologia de segle XIII. També es poden destacar alguns fragments informes que presenten la tècnica de la corda seca total, peces amb una cronologia força àmplia que poden anar des del segle X fins a contextos tardans, així com també diversos fragments amb la tècnica de la corda seca parcial, tècnica que ha estat datada de forma molt diversa segons les regions i els jaciments, però que podríem situar en contextos compresos entre els segles XI i XII, sobretot a les ciutats de Lleida (LORIENTE 1990, 117) i Balaguer (GIRALT 1987, 32) (figura 4).

Tot i que es troba fora de context i en posició secundària, també es pot destacar un fragment de panxa d'al·fabia que presenta una decoració estampillada, fins i tot podria semblar epigràfica, amb una cronologia que podria ser del segle XIII, però que es fa molt difícil de poder precisar.² Si tenim en compte tots aquests aspectes, sobretot la presència molt escassa de produccions vidrades i les importacions andalusines, creiem que aquesta última pavimentació que representa aquest segon moment d'ocupació dins el període medieval es podria situar a l'entorn o en el transcurs del segle XIII, en un moment lleugerament anterior que la resta de pavimentacions documentades i esmentades.

Tot i que són molt minoritaris, pràcticament testimonials, també és interessant fer una referència als nivells que ens marquen el pas o la transició entre l'antiguitat tardana i el posterior període medieval. En aquest sentit, els materials que hem documentat en aquest context es veuen representats, majoritàriament, per serveis de cuina i preparació alimentaris, com per exemple les olles, les cassoles i les tapadores. Aquest tipus de recipients els trobem en produccions grolleres de cocció reduïda de tipus local, peces que copien i evolucionen dels models baiximperials. En aquest sentit, tenim clars exemples d'olles de perfil globular en S, olles de perfil triangular amb ressalt per a tapadora o bé olles exvasades amb ressalt intern. De la mateixa manera, tenim també tant cassoles de perfil carenat i perfil lobulat com tapadores planes de llavi engruixit i de llavi ondulat. En la majoria de casos, aquests recipients presenten una sèrie de decoracions a base d'ondulacions, sanefes i *ungulacions* de clara influència visigòtica.

EL CARRER ENRAJOLAT EN ÈPOCA MODERNA

Si bé aquest espai queda fossilitzat com a carrer al llarg de la baixa edat mitjana, amb posterioritat, cal destacar que aquesta àrea perviurà com a zona de pas durant tota l'època moderna i contemporània fins als nostres dies, i mantindrà la seva funcionalitat tot i que anirà canviant la nomenclatura. En aquest sentit, al llarg del segle XVII es coneix com el carrer de les portes falses, ja que totes les cases ubicades al carrer de la Nau tenien la seva entrada per aquesta via, mentre que la part posterior de la casa donava al carrer Enrajolat. A principis del segle XVIII rebrà el nom de carrer de les portes falses de l'infermer, i no serà fins a principis del segle XIX que rebrà la denominació de carrer de l'Enrajolat, nom que ha perdurat fins a l'actualitat. Precisament, al llarg del segle XIX aquesta via constituïa un dels principals passeigs de la ciutat i la tradició deia que el nom li venia de molt antic quan en aquest carrer s'hi celebrava un mercat setmanal de gra i que aquests cereals es col·locaven directament a terra al damunt del paviment (SALVAT 1961, 190-191).

En l'àmbit arqueològic, cal esmentar que els resultats corresponents a un horitzó cronològic d'època moderna han estat escassos al llarg de tot el carrer, a excepció de la zona adjacent i més propera a la torre del Pretori i a l'actual baixada Peixateria, on les restes i estructures són força més abundants, si bé la seva interpretació ens planteja certs dubtes, sobretot pel que fa a la funcionalitat de les estructures amb caràcter més monumental.

El primer element arquitectònic que cal destacar es relaciona amb l'antiga Casa dels Militars. Es tracta d'un parament que delimitaria un dels costats del seu pati, avui en dia desaparegut, així com les diverses voltes de mig punt que es troben associades a l'esmentat mur. Aquestes estructures presenten una tècnica constructiva de pedres irregulars sense treballar, entre les quals es poden observar diversos carreus treballats, petits fragments de pedra motllurats i altres elements constructius reaprofitats d'estructures més antigues, lligades amb argamassa i que fonamenten directament sobre la graderia septentrional del Circ romà. Aquest mur presentava en el seu traçat un doble parament que li conferia una major estabilitat i envergadura. Una vegada retirada la part frontal que donava al carrer Trinquet Vell es va poder documentar una petita fornícula ornamental feta amb rajola catalana que havia quedat tapiada. Tant aquest

2. Pel que fa al tema de les produccions ceràmiques andalusines, volem agrair la col·laboració, els consells i les aportacions de la Dra. Helena Kirchner Granell.

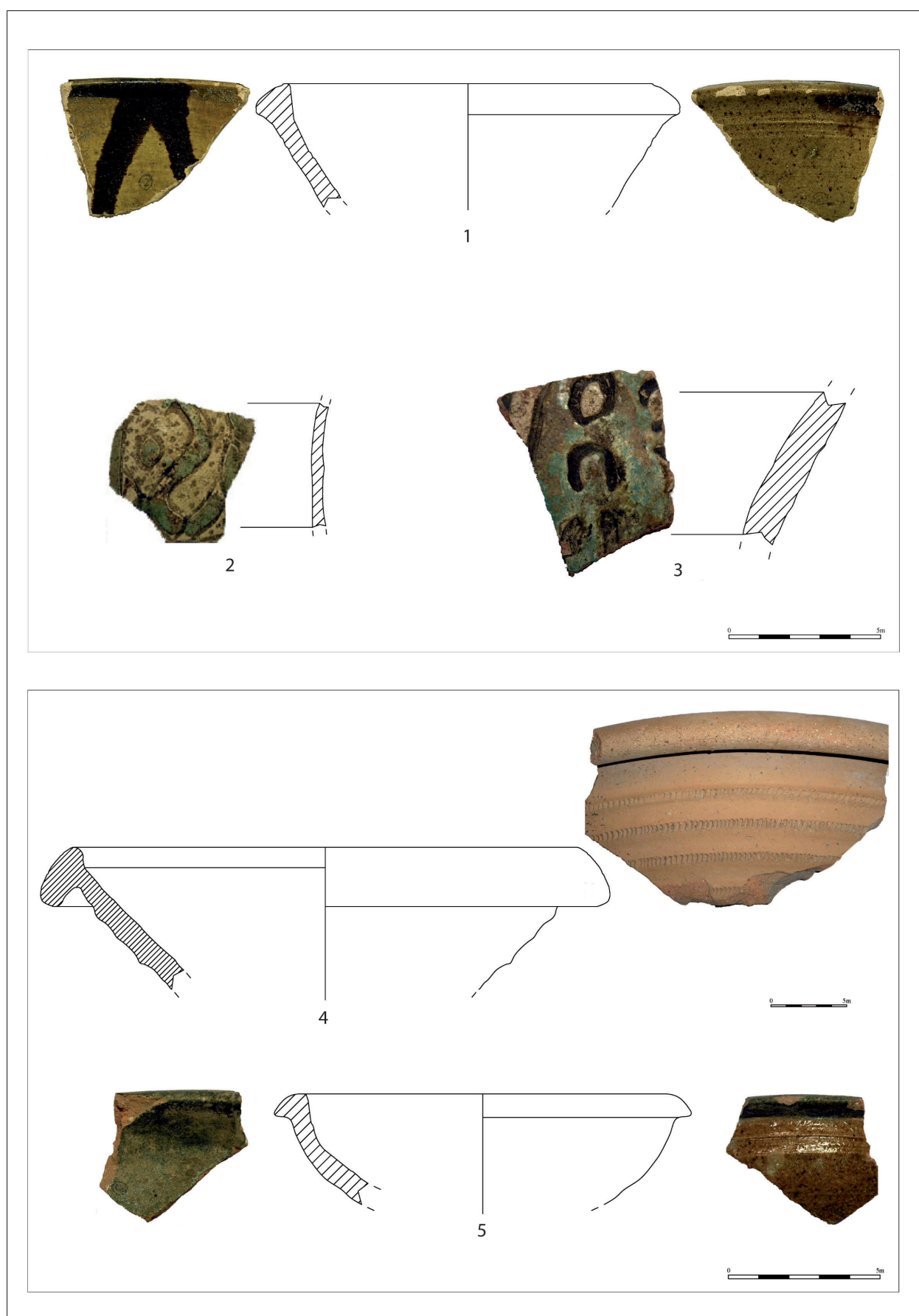

Figura 4. Làmina de ceràmica andalusina, conjunt ceràmic segle XIII. 1, safra en vidrat melat i decoració al manganès (XI-XII); 2, corda seca parcial (XI-XII); 3, corda seca total; 4, gibrell (XI-XIII); 5, safra en vidrat verd (XIII). (Autor: Absis. Patrimoni Cultural).

element estructural com la resta del parament es va desmuntar per poder deixar ben visible la part corresponent a la graderia del Circ romà, i només es van deixar dempeus aquells elements ornamentals de caràcter més monumental com a vestigis del reaprofitament de l'edifici romà al llarg del temps. Si tenim en compte els materials ceràmics associats als seus nivells de fonamentació, aquest mur es construeix entre finals del segle XVI i el segle XVII.

Sense tenir cap relació amb l'esmentada antiga Casa dels Militars, la resta d'estructures corresponents a aquest període modern delimitaven un petit dipòsit quadrangular que va ser amortitzat en última instància com a abocador de residus orgànics, sobretot espines de peix.

Cal esmentar, també, una sèrie de desguassos ubicats al llarg del carrer i que s'haurien de situar en un moment de transició entre l'època medieval i l'etapa moderna, sense poder precisar més la seva cronologia. Es tracta d'elements més o menys circulars que presenten una cobertura a través de grans lloses de pedra, algunes amortitzades del mateix edifici circense. Aquestes estructures tallen l'extradós de la volta llarga del Circ,

i aprofiten una part de la construcció romana com a abocador en moments del període medieval i modern. En algun cas, quan aquests desguassos perden la seva funcionalitat, són amortitzats en última instància com a petits abocadors de ceràmica i escòries de ferro (en un moment comprès entre els segles XVI i XVII). De fet, tant el material ceràmic recuperat a l'interior com la composició dels diversos nivells de rebliment són molt semblants als que ja s'havien documentat, amb anterioritat, en la intervenció arqueològica que es va portar a terme a l'interior de la volta llarga (PIÑOL 2000a).

Tal com ja hem comentat al principi d'aquest apartat, a la zona adjacent i més propera a la torre de Pretori i una part de l'actual baixada Peixateria les restes estructurals d'època moderna i contemporània són força abundants, si bé, tal com veurem, la seva interpretació ens genera certs dubtes i és força incerta, fet que es veu agreujat per la gran quantitat de serveis i xarxes de clavegueram que es construeixen en el transcurs dels segles XIX i XX que han alterat en gran manera tota aquesta zona (figura 5). Molt probablement, alguna d'aquestes estructures localitzades podria correspondre a la delimitació de l'antic carrer de Sant Hermenegild. Aquesta via correspon a l'antic

Figura 5. Sector adjacent a la torre del Pretori (vista aèria). Estructures d'època moderna (Foto: Jordi Vilà).

carrer o baixada de Pilat, carrer que es va obrir l'any 1883 quan l'Ajuntament va decidir comunicar el petit carrer que sortia de la plaça del Rei i anava fins al carrer dels Pintors (actual carrer de la Nau) amb la Rambla Vella, ja que abans la comunicació era inexistent per la presència de la muralla (SALVAT 1961, 192-193; P. ANDRÉS DE PALMA 1956, 89). Tampoc podem descartar que alguns d'aquests paraments fossin lleugerament posteriors i correspongessin a la fonamentació de les escales de Pilat, carrer a base d'escales que comunicava l'esmentat carrer o baixada de Pilat amb el passeig de Sant Antoni i que és posterior a l'any 1885 (P. ANDRÉS DE PALMA 1956, 89).

Tot i això, la gran majoria d'estructures existents en aquesta zona, que també són les que presenten una entitat constructiva més considerable, ens plantegen un greu problema d'interpretació pel que fa a la seva funcionalitat. Si bé la tècnica constructiva a base de grans blocs de pedra sense treballar lligats amb argamassa, molt compacta, ens situa cronològicament en un moment proper al segle XVIII, tant les seves dimensions com la seva envergadura només poden correspondre a estructures amb una funcionalitat defensiva i militar o bé amb una funcionalitat de caire més eclesiàstic. En aquest sentit, alguns autors ens descriuen com al costat de la torre del Pretori seguia la muralla o baluard en forma de mirador (P. ANDRÉS DE PALMA 1956, 89). Aquest fet ens planteja la hipòtesi de poder relacionar aquestes estructures localitzades amb les fonamentacions d'aquest baluard en forma de mirador, tot i que aquestes estructures es van veure molt alterades en el transcurs dels segles XIX i XX per la gran reordenació urbanística que va patir tot aquest sector de la ciutat. Tampoc ens ajuda el fet que, tant a la planimetria antiga com als diversos gravats consultats (plànol *Plan de la ville, Fort et Mole de Tarragone*, publicat a la 1a meitat del segle XVIII; plànol publicat per Florez en la seva obra *España Sagrada* (1769); plànols i gravats fets per Laborde a principis del segle XIX -1806-) no apareix cap element arquitectònic o edifici representat en aquest sector de la ciutat de Tarragona que es pugui relacionar directament amb els murs localitzats arqueològicament. Si tenim en compte l'envergadura, és estrany i resulta si més no sorprenent que no quedessin reflectits en la planimetria de l'època.

Finalment, d'aquest horitzó cronològic modern resta una última estructura problemàtica tant des del punt de vista de la cronologia com de la interpretació o funcionalitat: es tracta de la fonamentació d'una escalinata monumental, de forma semicircular, amb cinc graons descendents més o menys ben conservats que encara conservaven les empremtes de les lloses

superiors que la conformaven i que van ser espoliades (figura 6). Si bé la tècnica constructiva amb un morter força compacte ens indica que fou bastida en època moderna, els materials ceràmics recuperats en el seu rebliment constructiu intern ens marquen una cronologia compresa entre finals del segle XII i el segle XIII. Funcionalment, una estructura d'aquestes característiques constructives i, sobretot, amb aquestes dimensions podria estar associada a algun tipus de portal o accés. Aquest fet ens fa dubtar de les cronologies aportades pels materials ceràmics, ja que es tractaria d'una escalinata monumental ubicada extramurs, a l'exterior del Mur Vell, que tancava tota aquesta àrea de la ciutat al segle XII, en una zona abandonada que era coneguda com "el Corral" i que no concordaria en cap cas amb la monumentalitat de les restes aparegudes. Una altra opció, més atencible, recau en el fet que la construcció d'aquesta escalinata fos posterior i utilitzessin els materials més propers per al seu rebliment constructiu. En aquest sentit, en aquesta zona es parla de l'existència de diversos portals, tot i que de moment no n'hi ha cap que es pugui situar amb exactitud. Segons el P. Andrés de Palma, als voltants del castell del Rei existien dos portals. Per una banda, el portal del Castell del Rei, documentat a la primera meitat del segle XV i que es localitzava a prop de l'església de Natzeret i, per altra banda, el portal del Rastrell del Rei, una mica més tardà i documentat a la primera meitat del segle XVI. També fa referència a la localització en aquesta zona del portal del Pardó (segle XVII) (P. Andrés de Palma 1956, 84-85). Malauradament, amb les dades de què disposem actualment, no podem afirmar amb exactitud que l'estructura localitzada en el transcurs de la nostra intervenció correspongui a un d'aquests tres portals. En aquesta mateixa línia, també són molt explícits i de gran utilitat els gravats i dibuixos

Figura 6. Detall de l'escalinata monumental, estructura d'època moderna (Foto: Jordi Vilà).

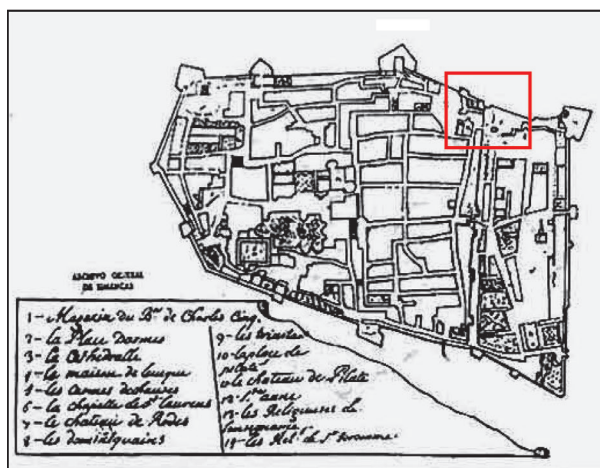

Figura 7.- Plànol de Tarragona (1716) amb la ubicació de la possible escalinata monumental (Autor: Negueruela, 1985; Arxiu General de Simancas).

que ens ha deixat el pintor flamenc Anton Van den Wyngaerde de les vistes sobre la ciutat de Tarragona (del'any 1563). En una de les seves panoràmiques, s'observa amb molta claredat la ubicació i l'existència d'un portal al tram de muralla més proper a la torre del Pretori, precisament en el punt on hem localitzat arqueològicament la fonamentació d'aquesta escalinata monumental. Cal esmentar, també, que en un plànol antic de la ciutat de Tarragona de l'any 1716 (NEGUERUELA 1985) s'observa una possible estructura més o menys semicircular que es trobaria ubicada en aquest mateix indret. Tot i que es podria relacionar amb la fonamentació de l'escalinata documentada arqueològicament, continuem sense poder-ne aclarir de forma precisa la funcionalitat i si estava relacionada a algun dels portals d'accés a la ciutat. Tot i això, aquest plànol ens podria estar indicant que a principis del segle XVIII aquesta estructura encara restava ben visible (figura 7).

El repertori ceràmic d'època moderna

Els materials ceràmics més abundants corresponen a serveis de cuina i emmagatzematge, en molts casos evolucionats dels models medievals anteriors, majoritàriament produïts en ceràmica vidrada de tipus marró. Es pot observar una gran profusió dels serveis de cocció i producció alimentaris com per exemple olles, cassoles i tapadores, així com també els bacins, les greixoneres, les gerres o els plats d'ala penjant.

Pel que fa als serveis de taula, tenim documentats en el registre arqueològic la ceràmica de blau català, conformada per un corpus d'escudelles lobulades

i plats d'ala com a elements més representatius. En segon terme es presenta la ceràmica blava i groga i la ceràmica blava amb tons grocs i verdosos, típica dels centres productors de Talavera, sobretot representada per plats i escudelles que podem situar entre els segles XVI i XVII. També cal esmentar la ceràmica de reflexos metàl·lics, de les quals tenim perfils complets d'escudelles lobulades i plats d'ala amb una cronologia compresa entre els segles XVI i XVII. Pel que fa a les decoracions d'aquestes peces, s'aprecia una evolució al llarg del temps des dels estils més esquemàtics als més bigarrats del segle XVII, amb una producció segura, en escudella de reflexos metàl·lics, dels tallers situats a la ciutat de Reus. De la mateixa manera, es constaten importacions de procedència italiana, concretament de l'àrea de la Ligúria en blau *berettino*, en els serveis de plats. Alhora que tenim un fragment atribuïble a les produccions lligurs anomenades *sce-nografia barroca*, del segle XVII, on s'aprecia una decoració en vaixells.

Posteriorment, al llarg dels segles XVIII i XIX apareixeran les darreres produccions en ceràmica de blau català, caracteritzades per plats d'ala del tipus plat de la ditada i les produccions de l'àrea de Poblet. Aquests elements seran substituïts, a partir del segle XIX, per l'anomenat genèricament plat de la cirereta i les produccions en porcellana esmaltada i les de fabricació tipus *Pickman* en tons blaus i rosats.

CONCLUSIONS

Algunes vegades podem caure en l'error, sobretot en ciutats com Tarragona, amb uns vestigis d'època romana que han condicionat i configurat l'urbanisme de la mateixa ciutat en èpoques posteriors fins als nostres dies, de prioritzar-los per damunt de la resta fins al punt de no donar tanta importància a aquests altres períodes històrics que també la mereixen i que han marcat l'esdevenir històric de la ciutat. Si bé és cert que el carrer Enrajolat està ubicat al damunt de les voltes que conformaven i sustentaven la graderia septentrional del circ romà, estructures arquitectòniques monumentals amb un estat de conservació realment excepcional, no volem oblidar les noves dades relacionades amb el període medieval, dades que ens ajuden a entendre millor i a configurar l'urbanisme de tot aquest sector meridional de la ciutat de Tarragona en època baixmedieval, període comprès entre els segles XIII i XV.

El circ de Tàrraco anirà entrant en decadència d'una forma lenta però gradual en els últims segles de la

dominació romana, però no serà fins ben entrat el segle VI que podem parlar d'un abandonament definitiu del circ i de la seva pèrdua de funcionalitat com a gran edifici públic destinat als espectacles. A partir d'aquest moment, tot aquest sector que ocupava la graderia septentrional de l'edifici circense (zona on actualment s'ubica el carrer Enrajolat) serà amortitzat amb unes altres funcions que s'inicien en l'antiguitat tardana i perduraran en el temps durant tot el període medieval. En aquest sentit, pensem que tot aquest sector del *visori* septentrional del circ passarà a funcionar, molt probablement, com a zona oberta de pas ja durant aquesta antiguitat tardana, tot i que no podem parlar estrictament d'un carrer o via fossilitzada en aquest espai fins ben entrat el període baixmedieval (segles XIV i XV). Si deixem de banda la composició de les pavimentacions localitzades, la seva tècnica constructiva, la impermeabilització de la seva superfície o l'extensió documentada al llarg del carrer (aspectes que ja han estat analitzats en els apartats anteriors), trobem molt significatiu el fet que, arqueològicament, en el transcurs d'aquesta intervenció, no hem documentat cap evidència que es pugui relacionar directament o bé amb zones o edificis d'hàbitat domèstic o bé amb àrees destinades a abocador. Un fet que sí que tenim molt ben documentat en altres àrees properes o adjacents a la nostra zona d'estudi, com pot ser per exemple el cas de l'interior de la mateixa "volta llarga", reutilitzada en un primer moment com una gran escombrera de totes les activitats artesanals que es feien al seu voltant i posteriorment pavimentada amb sòls de terra batuda amb una funcionalitat clarament domèstica (PIÑOL 2000a). També tenim clars exemples d'aquest fenomen reorganitzador d'espais al carrer Vila-roma, amb la construcció d'un pou i pavimentacions domèstiques (PIÑOL 2000b), la plaça Sedassos (PIÑOL 2000c) o, més recentment, el carrer Trinquet Vell (CODEX 2014), amb tota una sèrie d'estructures relacionades amb la urbanització de tot aquest sector de l'arena del circ.

Aquestes evidències en l'àmbit arqueològic també es poden contrastar documentalment, ja que moltes cases s'identificaven amb el nom del seu propietari, i entre els edificis ocupats com a residència domèstica hi havia les voltes dels grans monuments romans, si bé amb un tracte singular, tot i que en les escriptures notarials s'identificaven com a cases, però es referien com a voltes, amb el tracte equivalent al de qualsevol lloguer de casa (BONET 2011, 90). Aquesta manca d'evidències relacionades amb àmbits domèstics, evidències que sí que es documenten en molts altres punts propers, ens porta a pensar que la zona del *visori* actualment ocupada pel carrer Enrajolat va quedar fossilitzada com una zona oberta de pas i lliure d'edificacions ja durant

l'antiguitat tardana, dinàmica urbana que creiem que es fa extensible, posteriorment, en època medieval, ja que tampoc s'ha documentat cap evidència que es pugui relacionar amb habitatges domèstics o possibles abocadors durant tot aquest període cronològic.

Precisament, serà en el transcurs d'aquest període medieval quan tenim més ben documentat tot aquest espai. Tal com ja hem comentat, es poden diferenciar dos moments d'ocupació, un situat a l'entorn del segle XIII, i un altre, posterior, en el transcurs dels segles XIV i XV.

Al llarg del segle XIII, l'antic espai del *visori* el podríem definir com una zona oberta de circulació. En aquest sentit, una tècnica constructiva poc acurada a base de còdols i pedres podria ser un indicatiu de la seva ubicació extramurs, per tant, fora del recinte emmurallat que configurava l'espai urbà medieval i que estava delimitat per l'anomenat "Mur Vell", i formaria part de la zona extramurs coneguda com "el Corral" en els textos medievals. Si bé en aquest moment la zona fora muralla acollia les activitats econòmiques que no es podien dur a terme a l'interior del recinte emmurallat perquè requerien certes condicions ambientals i estava configurat com un espai més heterogeni, també es coneix l'existència de carrers, alguns referits com a *vicum publicum*, així com també cases, obradors, corrals, farraginars o femers (BONET 2011, 89). En aquest moment, en aquesta zona extramurs coneguda com "el Corral", es coneix l'existència, des de mitjan segle XII, de la parròquia de Sant Salvador del Corral (zona on actualment hi ha la plaça de la Font i l'ajuntament de la ciutat), zona amb una petita concentració de població que amb el temps va anar esdevenint remarcable, ja que ocupà tant les voltes del circ com nous habitatges a partir de mitjan segle XIII (BONET 2011, 85, 89). Una hipòtesi podria ser que aquesta zona oberta de circulació, ubicada extramurs però adossada al costat del "Mur Vell" i contigua o adjacent a la porta de Na Olivera, porta flanquejada per dues torres defensives que estava situada al final del carrer Major, en el flanc meridional, servís de comunicació entre l'espai urbà protegit pel recinte mural i aquests petits nuclis de població subsidiaris.

Precisament, serà també en aquest mateix moment, probablement en el transcurs dels segles XII i XIII, quan s'urbanitza tot l'espai intramurs que quedaria a l'interior de l'antiga plaça de Representació, i s'organitza l'espai de forma ortogonal amb el carrer Major actuant com a artèria principal, amb carrers paral·lels a banda i banda (Comte, Mediona, Destral o Vila-roma) i altres de perpendiculars (Cavallers, Nau, Merceria o Civaderia).

A partir de mitjan segle XIV, el mateix creixement urbà i els conflictes amb Castella van propiciar la construcció d'una nova línia defensiva, el "Mur Nou o Muralleta", muralla que aprofita la façana principal del circ, tapia els seus arcs monumentals i construeix un nou parament davanter per conferir-li una major solidesa. En aquest moment la nostra zona d'estudi passarà a englobar-se dins el nou tram urbà. És precisament ara (segles XIV i XV) que tenim molt clar que l'entorn del carrer Enrajolat quedarà fixat i fossilitzat com un carrer o espai públic de circulació. Les diverses pavimentacions esmentades en els apartats anteriors, amb tota seguretat reformes successives d'una mateixa via, ubicada intramurs, en un dels sectors meridionals de la ciutat, zona amb una forta activitat artesanal i on es devien agrupar els diferents oficis i gremis de la ciutat si ens atenem a les nomenclatures dels carrers, molt possiblement es poden relacionar amb l'anomenat *carrer de la corderia*, carrer que ja apareix esmentat en alguns manuscrits a principis del segle XV i que concordaria perfectament amb la distribució espacial de la ciutat de Tarragona en època baixmedieval.

Finalment, en el transcurs de l'època moderna, tenim importants evidències estructurals a l'entorn de l'actual torre del Pretori i a la baixada Peixateria, si bé la seva funcionalitat, de moment i amb certa prudència, ens resulta difícil de poder interpretar. Si ens basem tant en l'envergadura de les restes aparegudes com en les dimensions i la tècnica constructiva, creiem que haurien de correspondre a estructures de caràcter defensiu o militar, tot i que paradoxalment no apareixen reflectides en cap dels gravats o plànols antics que hem consultat i que fan referència a aquest sector concret de la ciutat de Tarragona, motiu que ens genera dubtes raonables per a la interpretació.

BIBLIOGRAFIA

- AA DD (2002). *Tarraco en la fotografia del segle XX: 1939-1979*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. MNAT, Tarragona.
- AA DD (2007). "Planimetria Arqueològica de Tarraco" Capítol 4, ICAC, Tarragona.
- AINAUD DE LASARTE, J. (1978). "Pisa daurada i terrisseria barcelonesa. Segles XV - XVI", a *Ceràmica catalana, pisa daurada i terrisseria. Segles XV-XVI*. Barcelona, Sala d'Art Daedalus, p. 73-84.
- BAZZANA, A (Ed.) (1992). *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia*. 2 vols. Serie Arqueológica, 2. Ajuntament de Valencia. Valencia.
- BEA, D. ; DILOLI, J. ; FERRÉ, R. ; GONZÀLEZ, A. ; VILÀ, J. ; KIRCHNER, H. ; VIRGILI, A. (2011). "L'urbanisme del suburbi meridional de la ciutat de Tortosa en època medieval (Segles XI-XIV). La intervenció arqueològica al carrer Montcada de Tortosa (Baix Ebre)". IV Congrés d'arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2010). Actes, p. 497-510. Tarragona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. ; MIRÓ, N. (2010). "El comerç de ceràmica a Barcelona als segles XVI - XVII: Itàlia, França, Portugal, els tallers del Rin i la Xina.", a *Quarhis*, època II, núm. 6, p. 14 - 91.
- BONET, M. ; ISLA, A. (2011). "Tarragona medieval. Capital eclesiàstica i del camp", a DUCH, M. (dir. cient.). *Història de Tarragona*. Vol. II. Ed. Pagès, Lleida, p. 51-126.
- BOFILL, DE P. F. (1978). "Ceràmica Barcelona de Reflex Metàl·lic", a *Ceràmica catalana, pisa daurada i terrisseria. Segles XV-XVI*. Barcelona, Sala d'Art Daedalus, p. 50-70.
- CABALLERO, L. ; MATEOS, P. ; RETUERCE, M. (Eds.) (2003). *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica. Ruptura y continuidad*. Anejos de Archivo Español de Arqueología XXVIII. Madrid.
- CODEx (2014). *Memòria d'intervenció arqueològica al c/ del Trinquet Vell, dins del "Projecte bàsic i d'execució per a l'arranjament del c/Trinquet Vell. Tarragona, Tarragonès*. Memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- ESTEBAN, M. (2005). "Huesos de vaca; yunques de herrero", a *Butlletí Arqueològic*, 27. Tarragona, p. 221-250.
- FLÓREZ, H. (1769). "Plan de la Ciudad de Tarragona" a Florez, H.: *España Sagrada*, Tomo XXIV. Madrid, 1769.
- GALLART, J. ; GARCÉS, I. (1987). "Excavaciones en la calle Mayor de Lleida: nuevos datos para el conocimiento de la ciudad musulmana". *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. II. Actes Madrid, p. 637-648.
- GIBERT, G. (2002). *Postals de Tarragona de principis del segle XX*. Recull d'imatges editades a "Casa Pau de les Postals", Tarragona.

- GIRALT, J. (1987). «La ceràmica islàmica de Balaguer (Lleida)». *Boletín de Arqueología Medieval*, 1.
- GONZÁLEZ MILÀ, E. (2001). *La ceràmica baixmedieval decorada en verd i manganès a Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona.
- KAGAN, R. (dir) (1986). *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*. Ediciones El Viso, Madrid.
- KIRCHNER, H. (2002). *La ceràmica de Yàbisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. Govern Illes Balears, Eivissa.
- LERMA J. V. et alii (1992). *La loza gòtico-mudéjar en la ciudad de Valencia*. Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Valencia.
- LÓPEZ MULLOR, A (Dir.) (1997). *Ceràmica medieval catalana*. Actes de la taula rodona celebrada el 15 i 16 de novembre de 1994. Quaderns científics i tècnics, 9. Diputació de Barcelona. Barcelona.
- LORIENTE PÉREZ, A. (1990). *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*. Monografies d'arqueologia urbana, 2. Lleida.
- MACIAS, J. ; MENCHON, J. ; MUÑOZ, A. (1994). "Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tàrraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana" a *Pyrenae*, 25, p. 225-243.
- MARTÍNEZ CAVIRO, B. (1984). *Ceramica de Talavera*. CSIC. Instituto Diego Velázquez. Madrid.
- MARTÍNEZ, J. «La ciutat islàmica». a: Pladevall, A. (1997): *Catalunya Romànica. Tortosa i les Terres de l'Ebre*. Volum XXVI. Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 111-114.
- MENCHON, J. (2011). "Tàrragona a l'Edat Mitjana o la restauració d'una ciutat medieval sobre una seu episcopal visigòtica i una ciutat romana". *IV Congrés d'arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2010). Actes. Tàrragona, p. 263-277
- MENCHON, J. ; MASSÓ, J. (1999). *Les muralles de Tàrragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (segles II aC - XX dC)*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tàrragona, Tàrragona.
- MENCHON, J. ; REMOLÀ, J. (1993). "La adaptació del urbanisme medieval a las estructuras monumentales de época romana en Tàrragona: el sistema de fortificaciones". *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, volum II. Actes, p. 77-86.
- NEGUERUELA, I. (1985). "Dos importantes planos de Tàrragona en el Archivo de Simancas" a *Quaderns d'Història Tarraconense* V, p. 59-75.
- PADILLA, J. I. ; VILA, J. M. (Coord.) (1998): *Ceràmica Medieval i Postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 4. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- P. ANDRÉS DE PALMA (1956). *Las calles antiguas de Tàrragona (siglos XIII-XIX)*. Tomo I. Instituto de Estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV", Tàrragona, p. 39-55.
- P. ANDRÉS DE PALMA (1956). *Las calles antiguas de Tàrragona (siglos XIII-XIX)*. Tomo II. Instituto de Estudios Tarraconenses "Ramón Berenguer IV", Tàrragona, p. 82-89.
- PIÑOL, LL. (1995). *El circ romà de Tàrragona: noves intervencions arqueològiques. Estudi històric i arquitectònic de l'edifici*. Tesi llicenciatura, Tàrragona.
- PINYOL, LL. (2000a). "Voltes del Pretori (C/ Enrajolat i Casa dels Militars)", a *Intervencions arqueològiques a Tàrragona i entorn (1993-1999)*, Servei Arqueològic URV, Tàrragona, p. 89-107.
- PINYOL, LL. (2000b). "Carrer Vilaroma, 4-6", a *Intervencions arqueològiques a Tàrragona i entorn (1993-1999)*, Servei Arqueològic URV, Tàrragona, p. 189-195.
- PINYOL, LL. (2000c). "Plaça Sedassos, 16-20", a *Intervencions arqueològiques a Tàrragona i entorn (1993-1999)*, Servei Arqueològic URV, Tàrragona, p. 275-283.
- PINYOL, LL. (2000d). "El circ romà de Tàrragona. Qüestions arquitectòniques i de funcionament", a Ruiz de Arbulo, J. (ed.): *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, DAC 3, Tàrragona, p. 53-60.
- El renaixement de Tàrraco 1563*. Lluís Pons d'Icart i Anton Van den Wyngaerde. Catàleg de l'exposició MNAT, 2004, Tàrragona.
- SALVAT, J. (1961). *Tàrragona Antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana (siglos XIII al XIX)*. Excmo. Ayuntamiento de Tàrragona, Tàrragona, p. 180-193.